

ОСНОВНІ ЗМІНИ В НОВІЙ РЕДАКЦІЇ «УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ»

Доповідач:

Гнатюк Лідія Павлівна, д.філол.н., проф. кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мова — запорука ідентичності нації, основа її етнокультурної цілісності. Однією з найсуттєвіших ознак такої цілісності є функціонування в різних суспільних сферах літературної мови, яка має кодифікований правопис. Правописна кодифікація мови завжди вписана в соціолінгвістичний контекст. Коли разом з тоталітарним періодом нашої історії відійшов у минуле адміністративний контроль над дотриманням правописних стандартів, ціла низка засобів масової інформації, видавництв, освітніх закладів і т. ін. стали користуватися орфографічними правилами, відмінними від офіційних. Це дезорієнтує широке коло користувачів української мови, спричиняє непевність у власній мовній компетенції, перешкоджає розширенню суспільних функцій української мови і врешті розхитує мовну норму (з *передмови до нової редакції «Українського правопису»*).

З історії українського правопису:

1918 – «Найголовніші правила українського правопису»

1919 – «Головніші правила українського правопису»

1928 – перший загальноукраїнський правопис (вийшов у Харкові, запроваджений у практику з 1 січня 1929).

Компроміс: українські з походження слова писалися згідно зі східноукраїнськими правописними традиціями, а запозичені – із західноукраїнськими.

1933 – «Український правопис», доопрацьовано 1946 (*перше видання*);

1960 – перевидано з невеликими змінами й доповненнями (*друге видання*).

1990 – *третє видання*; 1993 – *четверте, виправлене й доповнене.*

1999 – «Український правопис. Проєкт найновішої редакції»
(під керівництвом члена-кор. НАН України В.В. Німчука)

2015 р. – створено Українську національну комісію з питань правопису, завданням якої було переглянути чинні орфографічні норми з урахуванням вимог часу.

22 травня 2019 р. – Кабінет Міністрів затвердив нову редакцію «Українського правопису»

Сучасна редакція «Українського правопису» повертає до життя деякі особливості правопису 1928 року, які є частиною української орфографічної традиції і поновлення яких має сучасне наукове підґрунтя. Водночас правописна комісія керувалася розумінням того, що й мовна практика українців другої половини ХХ ст. — початку ХХІ ст. вже стала частиною української орфографічної традиції. Поділяючи думку про злочинний характер репресивних дій тоталітарного режиму щодо «харківського» правопису і його творців, кодифікатори мови не можуть знехтувати тим, що мову народу творить його історія: мова змінюється, і правопис має відображати насамперед її сучасний стан (*з передмови до нової редакції «Українського правопису»*).

Правописна реформа в німецькомовному просторі

1996 – 2006 – «перехідний» період

Чимало із запропонованих інновацій не прижилися, тому німці знову повернулися до старого написання:

eislaufen → Eis laufen → eislaufen
zu Hause → zuhause → zu Hause
am besten → am Besten → am besten

Окремі слова мають паралельні написання:

Frisör i Friseur,
Geschoss i Geschoß

Основні зміни в новій редакції

- Зміни в написанні слів (без варіантів)
- Варіантні доповнення до чинної норми

Зміни в написанні слів (без варіантів)

Було раніше

Пишемо тепер

- проект, проекція

проєкт, проєкція

(пор. ін'єкція, траєкторія, об'єкт, суб'єкт та інші слова з латинським коренем -ject-)

- священик

священник

(як баштанник, письменник)

- Свят-вечір

Святвечір

(як інші складноскорочені слова:

Міносвіти, профспілка)

Пів зі значенням 'половина' з наступним іменником у формі родового відмінка однини пишемо окремо

Було раніше	Пишемо тепер
півгодини	пів години
пів'яблука	пів яблука
пів-Києва	пів Києва
	<p>Якщо ж <i>пів</i> з наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом:</p> <p>піваркуш, південь, півколо, півкуля, півострів</p>

Написання складних слів

Разом пишемо:

- слова з першим іншомовним компонентом, що виражає кількісний вияв чого-небудь: *архі-*, *бліц-*, *гіпер-*, *екстра-*, *макро-*, *максі-*, *міді-*, *мікро-*, *міні-*, *мульти-*, *нано-*, *полі-*, *преміум-*, *супер-*, *топ-*, *ультра-*, *флеш-*: архіскладний, гіпермаркет, екстраклас, макроекономіка, супермаркет, мультимільйонер, преміумклас, ультразвук, флешінтерв'ю.

Було раніше:

міні-спідниця

максі-плащ

топ-менеджер

Пишемо тепер:

мініспідниця

максіплащ

топменеджер

- слова з першим іншомовним компонентом *анти-, контр-, віце-, екс-, лейб-, обер-, штабс-, унтер-*: антивірус, контрреволюція, контрудар

Було раніше:

віце-прем'єр

екс-чемпіон

лейб-медик

обер-прокурор

унтер-офіцер

штабс-капітан

Пишемо тепер:

віцепрем'єр

ексчемпіон

лейбмедик

оберпрокурор

унтерофіцер

штабскапітан

- але за традицією: контр-амірал

Прикметникові закінчення російських прізвищ на -
ой:

- передаємо через -ий: Донський, Крутий, Полевий, Соловйов-Сєдий, Трубецький,
- але: Лев Толстой

Передавання звука [h] в іншомовних словах

- Звук [h] переважно передаємо буквою г: *гандбóл, гербáрій, гíнді, гіпóтеза, горизóнт, гóспіс, гóспіталь, гúмус; Гáрвард, Гéльсінкі, Гіндустáн, Ганнібáл, Гéйне, Горáцій, Люфтгáнза*. За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов [h], і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою х: *хóбі, хокéй, хол, хóлдинг, брахмáн, джихáд, моджахéд, ханúм, харакірі, хіджáб, шахíд, Аллáх, Ахмéд, Мухáммед, Сухрóб, Хакім* і т. ін.

Варіанти

(допускається правописна варіантність)

У словах іншомовного походження

- Передавання звука [g] в іменах та прізвищах двома способами

Було тільки так:

Вергілій

Георг

Гете

Гуллівер

Тепер ще й так:

Верґілій

Ґеорг

Ґете

Ґуллівер

- Передавання [au], [ou]
- Буквосполучення *ai*, *oi* на позначення звукосполучень [au], [ou] передаємо через *au*, *ou*: *аутса́йдер*, *бра́унінг*, *гауптва́хта*, *ма́узер*; *Ка́унас*; *Кла́ус*, *Кра́узе*, *Па́уль*, *Фа́уст*, *бо́улінг*, *джо́уль*.
- У словах, що походять із давньогрецької й латинської мов, буквосполучення *ai* звичайно передається через *av*: *авте́нтічний*, *автобіогра́фія*, *автомобі́ль*, *а́втор*, *авторитéт*, *автохто́н*, *ла́вра*, *мавр*, *Аврора́*, *Лавро́*, *Павло́*.

- У запозиченнях із давньогрецької мови, що мають стійку традицію передавання буквосполучення *ai* шляхом транслітерації як *au*, допускаються орфографічні варіанти.

Було тільки так:

аудіє́нція

аудито́рія

лауреа́т

па́уза

фа́уна

Тепер ще й так:

авдіє́нція

авдито́рія

лавреа́т

па́вза

фа́вна

Варіантність передавання буквосполучення **th** у словах грецького походження

Буквосполучення **th** у словах грецького походження передається звичайно буквою **т**: *антолóгія, антрополóгія, аптéка, áстма, бібліотéка, католицький, теáтр, теóрія, ортодóкс, ортопéдія, Амальтéя, Прометéй, Тéкля, Таїсія, Теодóр.*

У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, допускається орфографічна варіантність.

Було тільки так:

ана́фема

дифіра́мб

ефі́р

ка́федра

логарі́фм

міф, міфоло́гія

Афі́ни

Борисфе́н

Ма́рфа

Федо́сь

Тепер ще й так:

ана́тема

дитира́мб

етéр

катéдра

логарі́тм

міт, мітолóгія

Ате́ни

Бористéн

Ма́рта

Тодо́сь

Варіативність префікса архі-/архи- в назвах церковних звань, титулів та чинів

- **АРХІ-**
- В іменниках і прикметниках уживаємо префікс **архі-**: *архіважли́вий, архімільйонéр, архіскладнiй*.
- **Примітка.** У назвах церковних звань, титулів та чинів уживаємо префікси **архи-** та **архі-**: *архимандрiт i архiмандрiт, архиєрeй i архiєрeй, архистратiг i архистратiг та iн.*

Українські й давно засвоєні слова

Було тільки так:

ірій

ірод

Тепер ще й так:

ирій

ирод 'жорстока людина'

- **И** пишемо на початку окремих вигуків (*уч!*), часток (*уч який хитрий*), дієслова *úкати* ('вимовляти *и* замість *ї*') та похідного від нього іменника *úкання*.
- **И** на початку слова вживаємо в деяких загальних і власних назвах, що походять із тюркських та інших мов, відповідно до їх вимови в цих мовах: *уйбén, ир, Ич-обá, Кім Чен Ин*.

Відмінкові закінчення

Закінчення -а (-я) в родовому відмінку однини мають:

- п. 2.1.1.2 к): назви населених пунктів із суфіксами **-ськ-**, **-цьк-**, **-ець-**, елементами **-бург-**, **-град-** (**-город-**), **-піль-** (**-поль-**), **-мир**, **-слав-**: *Берд'янська, Луцька, Бобринця, Кременця, Трускавця, Піттсбурга, Вішгорода, Міргорода, Шаргорода, Борісполя, Тернополя, Ямполя, Житомира, Ярослава ...*
- **Примітка.** Закінчення **-у**, **-ю** наявне у складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення **-у**: *Давидового Броду, Зеленого Гаю, Кривого Рогу, Часового Яру, Широкого Лану* та ін.

Варіантні форми в родовому відмінку однини назв населених пунктів (іменників 2-ї відміни)

Закінчення -у, -ю в родовому відмінку однини мають:

- назви населених пунктів (крім зазначених у п. 2.1.1.2 к): *Амстерда́му, Го́мелю, Ліверпу́лю, Ло́ндону, Мадрі́ду, Парі́жу, Чорно́білю.*
- **Примітка.** Ці іменники можуть мати варіантне закінчення -а(-я): *Амстерда́ма, Го́меля, Ліверпу́ля, Ло́ндона, Мадрі́да, Парі́жа, Чорно́биля.*
- **Примітка.** Закінчення **-а (-я)** та **-у (-ю)** має розрізнявальну функцію в деяких іменників: *Алжі́ра, Рі́ма, Туні́са* (місто) і *Алжі́ру, Рі́му, Туні́су* (країна), *Нью-Йо́рка* (місто) — *Нью-Йо́рку* (штат).

• *Було тільки так:*

Амстерда́ма

Го́меля

Ліверпу́ля

Ло́ндона

Мадри́да

Пари́жа

Чорно́биля

Тепер ще й так:

Амстерда́му

Го́мелю

Ліверпу́лю

Ло́ндону

Мадри́ду

Пари́жу

Чорно́билю

Варіантні форми родового відмінка однини іменників 3-ї відміни

Однина. У родовому та давальному відмінках однини іменники третьої відміни мають закінчення -і: *Бéршаді, вані́лі, га́лузі, герáні, гідно́сті, крóві, любóві, мо́ці, незале́жності, нéхворо́ці, но́чі, Оболо́ні, óсені, óсі, по́дорожі, прі́язні, ре́чі, Ру́сі, со́лі, ста́лі, су́міші, ті́ні, У́мані, фа́льші, фланéлі, хорóбрості.*

Іменники на -ть після приголосного, а також слова *кров, любóв, óсінь, сіль, Русь, Білору́сь* у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення -и: *гідно́сти, незале́жності, ра́дості, сме́рти, че́сти, хорóбрості; крóви, любóви, óсени, со́ли, Ру́сі, Білору́си.*

Було тільки так:

незалéжності

ра́дості

смéрті

крóві

любóві

óсени

сóлі

Рúсі

Білорúсі

Тепер ще й так:

незалéжності

ра́дості

смéрті

крóві

любóві

óсени

сóлі

Рúсі

Білорúси

Доповнено й уточнено

Уживання літери г в українських топонімах і прізвищах

...у власних назвах – топонімах України: *Горга́ни* (гірський масив у Besкидах), *Горо́нда*, *У́гтя* (села на Закарпатті), у прізвищах українців: *Галага́н*, *Галято́вський*, *Ге́ник*, *Герза́нич*, *Герда́н*, *Гжі́цький*, *Гі́га*, *Го́га*, *Го́йдич*, *Го́нта*, *Грі́га*, *Гудзь*, *Гу́ла*, *Лома́га*.

Правило чергування прийменників (префіксів) У та В

- Прийменник **у** між словами та префікс **у-** на початку слів уживають у таких позиціях:...

б) на початку речення або слова перед приголосним: *У лісі пахло квітами; Угорі яскраво сяяло сонце; Унаслідок зливи пошкоджені дороги.*

- **Примітка.** У цій позиції може бути вжитий також прийменник **в** та префікс **в-**, оскільки він позначає нескладотворчий **ў**: *В лісі пахло квітами; Вгорі яскраво сяяло сонце; Внаслідок зливи пошкоджені дороги.*

Правило вживання в перед аббревіатурою, у назві першої букви якої вимовляють голосний, а також після скорочених слів

Щоб уникнути збігу голосних, в українській мові вживають прийменник **в** між словами та префікс **в-** на початку слів у таких позиціях: ...

в) перед аббревіатурою, у назві першої букви якої вимовляють голосний: **В** НБУ (*В ен бе у*), **В** МВФ (*В ем ве еф*);

г) після скороченого слова на приголосний, яке вимовляють повністю з кінцевим голосним: *1990 р. в місті сталася незвичайна подія*;

Творення фемінітивів

За допомогою суфіксів **-к-**, **-иц-(я)**, **-ин-(я)**, **-ес-** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс **-к-**, бо він поєднуваний з різними типами основ: *áвторка, диза́йнерка, дирéкторка, редáкторка, співа́чка, студéнтка, фігурі́стка* та ін.

Суфікс **-иц-(я)** приєднуємо насамперед до основ на **-ник**: *верста́льниця, набі́рниця, порáдниця* та **-ень**: *учені́ця*.

Суфікс **-ин-(я)** сполучаємо з основами на **-ець**: *кравчі́ня, плавчі́ня, продавчі́ня*, на приголосний: *майстрі́ня, філологі́ня; бойкі́ня, лемкі́ня*.

Суфікс **-ес-** рідковживаний: *дияконéса, патронéса, поетéса*.

Числівник

Порядкові числівники на письмі передаємо переважно словами: *шóстий пóверх, пéрше бéрезня*. Якщо порядковий числівник передано цифрою, то після неї кінцеву частину слова пишемо через дефіс, напр.: *5-й пóверх, на 36-му кіломе́трі, після 7-ї годі́ни* (але при позначенні дат, сторінок видання, а також після римських цифр закінчення не пишемо: *1 січня 2000 року, 120 сторінка, I тисячоліття, XXI століття*).

Істотно доопрацьовано розділи:

Вживання великої букви

Назви, пов'язані з релігією

- В усталених словосполученнях, що використовуються в розмовній мові, де слова Бог, Господь та ін. не вживаються як їх найменування, вони пишуться з малої букви: *бог зна що* (невідомо що), *бог зна коли* (невідомо коли), *госпóдь з тобóю* (*вáми*) (вживається як здивування, заперечення, докір), *бог з ним* (*з тобóю*) (вживається на знак згоди, примирення, прощення та ін.). З малої букви пишуться вигуки *бóже, гóсподи, їй-бóгу, гóсподи бóже мій, бóже збав*, крім випадків, коли слова *Боже, Господи* є звертанням до Бога.
- Назви сайтів без родового слова пишемо з малої букви (*тві́тер, гóгл*); назви сайтів з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках (*мережа «Фейсбúк», енциклопéдія «Вікіпéдія»*); назви сайтів, ужиті як назви юридичних осіб, пишемо з великої букви та без лапок (*РНБО звела санкції проти Яндекса*).

- Назви виробничих марок технічних виробів (машин, приладів і т. ін.) беремо в лапки і пишемо з великої букви: *автомобілі «Нісáн», «Вóльво», «Фольксвáген»*), літак *«Бóїнг 777»*, трактор *«Слобожáнець»*.
- Але назви самих виробів беремо в лапки і пишемо з малої букви: *«нісáн», «вóльво» «фольксвáген»* (автомобілі), *«бóїнг»* (літак), *«слобожáнець»* (трактор).

Поширені графічні скорочення:

авт. — автор; авторський

акад. — академік

арк. — аркуш

бібл. — біблійний; бібліографічний; бібліотечний

буд. — будинок

бульв. — бульвар

вид. — видання

вип. — випуск

вул. — вулиця

газ. — газета

гр. — громадянин

д. — доктор (наук)

див. — дивись

дияк. — диякон

дол. — долар

доц. — доцент

енцикл. — енциклопедія; енциклопедичний

єп. — єпископ

журн. — журнал

зб. — збірник

знач. — значення

ігум. — ігумен

іл. — ілюстрація; ілюстративний

ім. — імені

ін. — інші

і т. д. — і так далі

і т. ін. — і таке інше

і под. — і подібне

кв. — квартира

кн. — книга; княгиня; князь

коп. — копійка

м. — місто

мист. — мистецтво; мистецький

митр. — митрополит

напр. — наприклад

нар. — народний

наук. — науковий

нац. — національний

н. е. — нашої ери

до н. е. — до нашої ери

о. — острів, отець

обл. — область; обласний

оз. — озеро

п. — пан; параграф; пункт

перев. — переважно

пл. — площа

поч. — початок

пор. — порівняй, порівняйте

пл. — пани, панове; параграфи; пункти

пров. — провулок

прор. — пророк

проф. — професор

р. — рік; річка

ред. — редактор; редакція

рр. — роки

р. н. — рік народження

Р. Х. — Різдво Христове

с. — село; сторінка

св. — святий

спец. — спеціальний

співавт. — співавтор

ст. — станція; стаття; століття

т. — том

т-во — товариство

тис. — тисяча; тисячоліття

т. зв. — так званий

у т. ч. — у тому числі

укр. — український

Скорочені назви одиниць вимірювання пишемо без крапок:

Б — байт

Вт — ват

г — грам

га — гектар

кг — кілограм

км — кілометр

дм — дециметр

кБ — кілобайт

кВт — кіловат

кг — кілограм

л — літр

м — метр

мм — міліметр

см — сантиметр

т — тонна

ц — центнер

Так само пишемо скорочення *грн* (гривня), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд), *трлн* (трильйон), *сmt* (селище міського типу).

Пунктуація

- Якщо в цитованому тексті або в прямій мові, узятих у лапки, є інші цитування, а також власні назви, іронічні вислови та інші слова або вислови, що мають уживатися в лапках, доцільно використовувати лапки різної форми – зовнішні і внутрішні. У функції перших рекомендується вживати кутові лапки, або «лапки-ялинки» («...»), у функції внутрішніх – «лапки-лапки» (“...” або „...”): *«Це мій “Кобзар”», – сказав він.* Якщо з певних причин не вдається використовувати зовнішні і внутрішні лапки різної форми, то в кінці прямої мови або цитати лапки одного виду в безпосередній близькості не повторюються. Не можна писати, наприклад: *«Це мій «Кобзар»», – сказав він.*
- Лапки, що виділяють якесь слово (кілька слів) у кінці прямої мови або цитати, зберігаються перед зовнішніми закритими лапками тієї ж форми тоді, коли між ними стоїть знак оклику, знак питання або три крапки: *«Ти дивився телефільм «Роксолана»?» – спитав він товариша.*

- СКІСНА РИСКА (/) Скісна риска ставиться в таких позиціях.
- 1. В офіційно-діловому та науковому стилях – як розділовий знак між однорідними членами речення та в інших подібних випадках у значенні, близькому як до єднального (=і), так і до розділового (=або) сполучників (з можливістю переважання в різних контекстах то одного, то іншого з цих значень): *складна інтонація оклику / питання; тенденції до синтетизму / аналітизму; системність / несистемність мовних явищ (з мовознавчої літератури).*
- Уживається також комбінований єднально-розділовий сполучник *і/або* (рідше у формі *та/або*): *порушення авторського і/або суміжних прав; «Типова освітня програма підвищення кваліфікації голів і/або членів правлінь об'днань співвласників багатоквартирних будинків»; Війна і/або поезія? (назва газетної публікації).*

§ 168. Правила рубрикації тексту і розділові знаки для оформлення пунктів переліку

Для оформлення рубрик переліку (переважно в офіційно-ділових та наукових текстах) використовують такі способи членування тексту — з поданням кожної рубрики з абзацу або рідше в рядок.

1. У разі потреби в кількаступеневому членуванні тексту від ширших до вузких за змістом його положень застосовуємо комбіновану систему літерно-цифрової нумерації:

— римські цифри (з крапкою після них) або великі літери (з крапкою) — на найвищому рівні членування тексту (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку);

— арабські цифри (з крапкою) — на середньому рівні членування (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку);

— арабські цифри (з дужкою після них) — на нижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою);

— малі літери (з дужкою) — на найнижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою).

2. У разі такої ж потреби застосовують також, причому дедалі ширше, інший принцип — використання тільки арабських цифр (з крапками після них) з послідовним їх додаванням від однієї до більшої кількості:

1. Загальні положення

1.1. Національна академія наук України (далі — НАН України) є вищою науковою самоврядною організацією України, що заснована на державній власності.

1.2. НАН України у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства та Статутом НАН України, який ухвалюється та реєструється в порядку, встановленому законом.

1.3. НАН України є правонаступником Академії наук України, що була заснована в 1918 році і в подальшому йменувалася Українською академією наук, Всеукраїнською академією наук та Академією наук Української РСР [...] і т. д. (Статут Національної

3. Якщо ж немає потреби в такому ступеневому членуванні тексту, звичайно використовують арабські цифри з крапкою і ще частіше — арабські цифри з дужкою та малі літери, наприклад:

Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

- 1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено;*
- 2) досягнення суддею шістдесяти п'яти років;*
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я <...> і т. д. (Конституція України).*

Особливо це застосовують тоді, коли перелік подають в рядок:

Комп'ютер складається з: а) системного блока; б) монітора; в) клавіатури (у таких випадках замість крапки з комою можна використовувати й кому, а двокрапка перед переліком не обов'язкова).

4. Використовують також спосіб абзацного членування тексту при переліку за допомогою тире:

12.6. Президія НАН України за рекомендацією загальних зборів відповідного відділення НАН України:

- призначає на посаду керівника наукової установи НАН України;*
- за наявності вмотивованих заперечень, оголошує новий конкурс, призначивши виконувача обов'язків керівника наукової установи НАН України на строк не більш як шість місяців (Статут Національної академії наук України).*

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!